

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію Мотричука Романа Генійовича
«Громадські об'єднання національних меншин України у 20-30 роки XX
століття», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних
наук із спеціальності 07.00.01 – історія України**

Тривалий час у вітчизняній науці проблеми історії етнічних спільнот України розглядалися фрагментарно і такому явищу, як громадський рух національних меншин, надавалося другорядне значення. Майже повністю заперечувалася будь-яка роль цього суспільно-політичного феномена при розв'язанні економічних і соціальних проблем етнічних громад України. У науці, етнополітичній практиці спостерігалися загальна недооцінка ролі соціокультурних передумов в історичному розвитку, вузьке розуміння економічної демократії і духовних цінностей, які відкривають можливості якісних змін на основі еволюційних процесів. Нині ми дедалі більше усвідомлюємо, що проблеми етнонаціонального громадського руху є надзвичайно актуальними. Яскравим свідченням такого розуміння проблеми є дисертаційне дослідження Мотричука Романа Генійовича «Громадські об'єднання національних меншин України у 20-30 роки XX століття».

У ньому автор дав розгорнутий історіографічний огляд стану наукової розробки історії громадських об'єднань національних меншин підрадянської України міжвоєнної доби, розкрив основні причини, які призвели до появи перших національних добровільних товариств, визначив основні напрямки розвитку громадського руху етнospільнот та його вплив на господарське і суспільне життя країни. Дослідник ґрунтовно висвітлив організаційну динаміку, ідейні основи та національно-громадське значення громадського руху, цілями якого були соціальна справедливість, права людини, економічна незалежність.

Окремий наголос у дисертації зроблено на внесок громадських об'єднань в етнічний суспільно-політичний рух та процес збереження

національної ідентичності, прослідковано розвиток громадської ініціативи національних громад в контексті розвитку громадсько-політичного руху, суттєво доповнено наявні уявлення про суспільно-політичну історію етнічних спільнот України.

Достовірність та обґрунтованість одержаних автором результатів забезпечуються, перш за все, використанням сучасних принципів і методів наукового пізнання. У роботі використано традиційні правила історичного пошуку, серед яких пріоритетними є принципи історизму, об'єктивності й системності. Ці імперативи лягли в основу наукового застосування спеціальних методів історичного дослідження. Дисертант неупереджено, з наукових позицій аналізує складний матеріал, демонструє об'єктивне розуміння загального перебігу історичного процесу, в межах якого перебуває предмет його дослідження.

У вступі до роботи (с.3-11) автором переконливо визначені актуальність теми та її зв'язок з науково-дослідною тематикою Інституту історичної освіти НПУ ім. М.П. Драгоманова, об'єкт та предмет дослідження, поставлена мета та відповідні дослідницькі завдання, охарактеризована методологія і наукова новизна дослідження. Остання є очевидною, адже в дисертації вперше в українській історіографії здійснено комплексний історичний аналіз здобутків і прорахунків в діяльності громадських об'єднань національних меншин упродовж 1920-30-х рр.

Відповідно до мети та завдань чітко окреслено географічні межі та хронологічні рамки дослідження, правильно визначено структуру рецензованої дисертації, зміст якої дає можливість не лише відтворити цілісну картину особливостей формування та розвитку громадських об'єднань етноменшин, але й значною мірою переосмислити укорінені погляди на еволюцію громадського руху національних меншин міжвоєнної доби.

Вагомою є практична цінність дисертаційного дослідження Р.Г. Мотричука. Адже теоретичний та фактичний матеріал, основні наукові

положення, оцінки та аналітичні висновки можуть бути корисними як для істориків, так і для політологів, суспільствознавців тощо. Важливим є те, що критичне осмислення узагальненого в дисертації матеріалу дозволило автору сформулювати ряд практичних рекомендацій, спрямованих на використання досвіду діяльності національних громадських об'єднань в умовах сучасної України. Їх реалізація сприятиме розбудові в Україні поліетнічного, толерантного суспільства, і сприятиме формуванню державними органами влади та органами місцевого самоврядування виваженої соціально-економічної, культурно-релігійної політики стосовно всіх етнічних громад регіонів.

Перший розділ дисертації присвячено історіографічному аналізу проблеми та характеристиці джерельної бази дослідження. Такий аналіз, здійснений із сучасних концептуальних позицій, дав змогу дисертанту зробити висновок про те, що незважаючи на зростання в останні роки обсягу новітньої історичної літератури, багато питань з історії громадських об'єднань національних меншин України, як і проблема їх участі у національно-культурному будівництві та збереженні національної ідентичності польської, єврейської, німецької, чеської, грецької та інших етнічних спільнот в роки формування в Україні більшовицького тоталітарного суспільства, так і не знайшли належного висвітлення в історіографії (с.12-40).

Незважаючи на те, що в радянський період опубліковано ряд праць присвячених історії окремих громадських організацій та масових добровільних товариств, які однобоко, кон'юктурно показували їх становище у радянській політичній системі, дисертація Р.Г. Мотричука є першою в українській історіографії, де узагальнюється весь наявний масив науково-історичної літератури з вказаної тематики. Важливо, що дисертант здійснив ґрунтовий аналіз праць як радянських істориків, так і представників української діаспори, а також сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених, які намагались виокремити особливості розвитку політичної системи

більшовицької держави та громадського руху України в 20-ті роки - 30-ті роки ХХ ст.

Ґрунтовною та репрезентативною є джерельна база дослідження, основу якої склали неопубліковані раніше архівні матеріали. З цією метою при підготовці дисертації автором опрацьовано та проаналізовано документи семи вітчизняних та зарубіжних (російських) архівосховищ, представлених у роботі 26 архівними фондами, що включають в себе понад 200 одиниць збереження. Опубліковані джерела, до яких увійшли законодавчі акти вищих органів державної влади та управління Радянського Союзу та Української СРР, тематичні збірники документів і матеріалів громадських організацій, матеріали статистики, періодичні видання того часу, аналізуються в роботі за поданою автором класифікацією (с.40-55).

У другому розділі дисертації висвітлюється процес розвитку громадської ініціативи національних меншин підрадянської України упродовж досліджуваного періоду. Аналізуючи історичні обставини та політико-правові чинники формування національно-громадського руху (с.56-83), автор розкриває основні причини появи громадських об'єднань національних меншин в Україні у період національної революції та боротьби за незалежність України 1917-1921 рр., визначає соціально-економічні, політичні та культурно-освітні фактори, що призвели до формування національного громадського руху етноменшин України. Використання широкого спектру архівних джерел дало змогу автору розкрити структуру та чисельний склад представників національних меншин в УСРР на початок 1920-х рр., їх соціально-економічне становище в умовах політики військового комунізму. Дисертант переконливо доводить, що реалізація політики коренізації та економічна лібералізація у період НЕПу змусили більшовиків шукати власні шляхи інтеграції та поступової радянзації для кожної національної громади. Своєю чергою, правова, соціально-економічна та культурно-релігійна політика російських більшовиків призвела до консолідації етнічних громад підрадянської України та намагань за

допомогою різноманітних громадських об'єднань захистити свою національну, культурну, релігійну ідентичність. Фундатори громадського руху розглядали громадські організації як добровільні самоврядні об'єднання людей, що прагнули не лише до задоволення власних матеріальних потреб, а й до утвердження високих морально-етичних ідеалів спільнот, до утворення, шляхом об'єднання населення, справді вільного і справедливого суспільства.

Простежуючи еволюцію функціонування в УСРР національних господарських, соціально-реабілітаційних та культурно-просвітницьких організацій (с.83-108), Мотричук Р.Г. кваліфіковано стверджує, що подібні організації розглядалися компартійним режимом як конкуренти нових пролетарських громадських об'єднань. Тому, захопивши владу, більшовики насамперед ставили за мету зламати опір можливих противників класових інтересів пролетаріату. Радянська держава завжди тримала процес розвитку громадського руху різних національних груп у певних правових межах і контролювала його вплив на місцеве населення та органи влади, що стало причиною появи спеціального виборчого закону та ряду інструкцій, що встановлювали обмеження для виборців. Боротьба режиму з громадською ініціативою національних меншин завершилась ліквідацією всієї системи самодіяльних громадських об'єднань.

Досліджуючи діяльність кооперативних товариств національних меншин УСРР (с.108-142), автор переконливо доводить, що упродовж 20-х рр. XX ст. радянсько-партійне керівництво, застосовуючи політико-правові, адміністративні та соціально-економічні засоби впливу, не лише поступово ліквідовує національні кооперативні об'єднання, але й паралельно розпочинає діяльність зі створення прокомуністичних кооперативів національних меншин підрадянської України. Останні мали стати фундаментом для здійснення в майбутньому суцільної колективізації сільського господарства.

На переконання дисертанта, упереджене ставлення до національної кооперації з боку компартійного режиму було зумовлене декількома

причинами, що мають принципове значення для з'ясування обставин ліквідації кооперативних об'єднань національних меншин. По-перше, навіть загальноукраїнська кооперативна мережа, організаційно підпорядкована та політико-економічно залежна від держави, яка намагалася використати переваги кооперативної форми господарювання для зміцнення сільського господарства та соціального перевиховування дрібних товаровиробників, не виправдала своє існування і була реорганізована. Окрім того, монопартійна політична система, яка становила організаційно-ідеологічну основу радянської держави, прагнула в утвердженні соціально-економічних підвалин абсолютної одностайності громадсько-політичної думки, однотипності суспільних відносин, соціальної однорідності населення, яке слухняно виконувало б настанови і директиви партії більшовиків. Принципи функціонування багатонаціональної радянської держави не могли миритися з будь-яким виявленням сепаратизму республік, не кажучи вже про окремі нації та етнонаціональні групи. Зважаючи на це, офіційна панівна державна ідеологія забороняла будь-які дії і намагання «націоналістів» з розбудови національно-культурної чи соціально-господарської автономії етноменшин Української СРР.

З урахуванням сучасних методологічних засад, у третьому розділі дисертації охарактеризовано діяльність прокомуністичних громадських організацій національних меншин, що слугували соціальною опорою правлячого більшовицького режиму. Досліджуючи провладні профспілкові та прокомуністичні селянські організації етноменшин (с.143-164), дисертант фахово класифікує їх за метою та предметом діяльності, функціональними обов'язками та відповідно до пріоритету використання у процесі соціалістичного експерименту. Цілком виправдано, що значну роль автор відводить аналізу діяльності класових політичних організацій: профспілок, комітетів незаможних селян, комітетів взаємодопомоги.

На основі документально встановлених фактів, автор доводить, що політична система держави «диктатури пролетаріату» передбачала створення

підконтрольної правлячій партії системи громадських об'єднань та добровільних товариств. Кожна новостворена громадська організація мала виконувати певні передбачені державою завдання і функції та стати гвинтиком більшовицької компартійної системи. У цьому розумінні важливим є висновок автора про те, що в середовищі нацменшин комнезами та товариства взаємодопомоги були поширені менше, ніж серед українського селянства.

Новаторською, на наш погляд, виглядає спроба автора визначити місце та роль у житті національних меншин радянських добровільних товариств, які формально не ставили собі за мету захист професійних чи класових інтересів громадян (с.164-177). На основі опрацювання широкого спектру джерел дисертант цілком логічно приходить до висновку, що процес радянзації культурно-національного життя мав суперечливий характер. З одного боку, він з інтересом сприймався етноменшинами, особливо молоддю, оскільки культурно-освітні установи, особливо на селі, стали осередками дозвілля, відпочинку, розвитку художньої самодіяльності. З іншого боку, шаблонізація осередками товариства своїх форм і методів роботи, викорінення з діяльності національних клубів і бібліотек національного змісту, контроль за репертуаром аматорських колективів викликали спротив серед національно-свідомого населення. І це не дивно, адже компартійне керівництво покладало на такі організації насамперед «інтернаціональні» функції, які передбачали підпорядкування національного життя завданням більшовицького експерименту.

На основі аналізу широкого спектру джерел та літератури, відповідно до поставленої мети та завдань, автору вдалося сформулювати достатньо аргументовані та виважені висновки дослідження (с.178-186). У них, окрім ціннісного пізнавального аспекту, узагальнені практичні рекомендації для вирішення сучасних проблем національного будівництва. Йдеться, зокрема, про позитивне налаштування громадськості, довіру до колективних засад вирішення проблем життєдіяльності, створення специфічних соціальних

характеристик національної інтелігенції, які дозволили б їй відіграти роль ідеолога й організатора сучасного етнополітичного життя України.

Обґрунтованість і достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій дослідження підтверджується широкою апробацією одержаних результатів через публікацію статей у наукових фахових виданнях, в тому числі, включених до міжнародних науково-метричних баз, участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу в цілому, слід вказати на певні зауваження та побажання. На них слід зупинитися, щоб з'ясувати дискусійні тлумачення, почути відповідь на зауваження опонента.

1. При розкритті методології дослідження, автору варто було б більш ширше висвітлити практичне використання методологічного інструментарію у своїй роботі.

2. Робота значно б виграла, якби дисертант використав порівняльну характеристику основних досягнень і прорахунків у роботі осередків добровільних товариств і закордонних філантропічних організацій, які діяли в Українській СРР. Це дозволило б зробити певні висновки щодо цільового використання коштів, виявити ступінь залежності громадських організацій від рішень компартійних органів.

3. Позитивним видається намагання автора простежити механізми та особливості застосування радянською владою репресій проти національного громадсько-політичного руху у 1920-ті роки та проти активних учасників провладних і закордонних добровільних товариств у 1930-ті роки. В той же час, на наш погляд, робота в цій частині потребує подальшого доопрацювання в плані насичення фактологічним матеріалом.

4. При характеристиці діяльності громадських об'єднань національних меншин підрадянської України бажано було б більш ширше використати матеріали архівних установ Лівобережної України.

5. Іноді дисертант виходить за окреслені хронологічні рамки дослідження, звертаючись до історії національних меншин у період Російської імперії початку ХХ ст.

Втім, висловлені зауваження не мають принципового характеру. В цілому представлена до захисту кандидатська дисертація носить творчий науковий характер, засвідчує фахове володіння дисертантом методологією та методикою наукового пошуку, новизну підходу до аналізу обраної теми. Дане дослідження є завершеною, самостійною працею, яка вирішує у повному обсязі поставлену актуальну проблему. У ньому отримано нові обґрунтовані та достовірні результати, які є суттєвими для вивчення історії розвитку громадської ініціативи національних меншин України у 20-30-ті роки ХХ ст. Автореферат відображає структуру дисертаційної роботи Р.Г. Мотричука, розкриває методику дослідження, достатньою мірою висвітлює зміст та основні положення роботи.

Виходячи з зазначеного, вважаю, що кандидатська дисертація Мотричука Р.Г. «Громадські об'єднання національних меншин України у 20-30 роки ХХ століття» відповідає вимогам МОН України, викладених у «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. №567, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Вінницького державного педагогічного
університету ім. Михайла Коцюбинського
07.12.2015 р.

Handwritten signature of O.A. Melnychuk

О.А. Мельничук

